

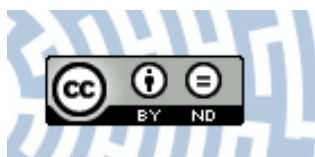

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Profile identyfikacyjne uczniów ze szkół z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie i w Czechach

Author: Barbara Grabowska

Citation style: Grabowska Barbara. (2012). Profile identyfikacyjne uczniów ze szkół z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie i w Czechach. "Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny" (nr 4 (2012), s. 39-56)

Uznanie autorstwa - Bez utworów zależnych Polska - Ta licencja zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu zarówno w celach komercyjnych i niekomercyjnych, pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

BARBARA GRABOWSKA

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie

PROFILE IDENTYFIKACYJNE UCZNIÓW ZE SZKÓŁ Z POLSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA NA BIAŁORUSI, UKRAINIE I W CZECHACH¹

Kwestie poczucia tożsamości narodowej młodzieży są częścią szerszych badań prowadzonych wśród uczniów szkół średnich z polskim językiem nauczania w Republice Białorusi, na Ukrainie oraz w Republice Czeskiej. W niniejszym tekście rozważania skupię wokół zagadnień związanych z poznaniem miejsca identyfikacji narodowej w tożsamości wielowymiarowej. Omówię zatem wyniki badań dotyczących profili identyfikacyjnych dominujących wśród badanych. Kolejne kwestie związane będą z kryteriami decydującymi – zdaniem uczniów – o byciu Polakiem. Strategie identyfikacyjne wiążą się z posiadaniem Ojczyzny. Grzegorz Babiński dokonując operacjonalizacji tożsamości narodowej wskazuje na składnik ocenny – uznanie pewnych faktów za szczególnie ważne, własne. Poruszę również zatem kwestie deklaracji badanych dotyczące języka uznawanego przez nich za swój ojczysty.

ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE BADAŃ

Poczucie tożsamości młodych ludzi będących członkami polskich mniejszości narodowych – żyjących od wielu pokoleń poza granicami Macierzy – jest uwarunkowane szeregiem czynników. Teorią przydatną do ich uporządkowania jest Teoria Zachowań Tożsamościowych (TZT) Tadeusza Lewowickiego². W TZT autor odwołuje się zarówno do zjawisk i procesów właściwych poszczególnym

¹ Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2010–2012 jako projekt badawczy.

² T. Lewowicki, *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych* [w:] *Edukacja a tożsamość etniczna*, redaktor M. M. Urlińska, Toruń 1995, s. 51–63; T. Lewowicki, *Wyznaczniki tożsamości narodowej (wiedza o determinantach tożsamości i zachowań tożsamościowych jako element edukacji)* [w:] *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, redaktor Z. Jasiński, A. Kozłowska, Opole 1997, s. 35–40; T. Lewowicki, *Szkic do teorii zachowań tożsamościowych* [w:] *W poszu-*

społecznościom, jak i do bardzo różnych kontekstów politycznych, społecznych, kulturowych, gospodarczych i innych, jak wreszcie do teorii psychologicznych, socjologicznych ułatwiających zrozumienie czy interpretację rejestrowanych faktów, zjawisk i procesów.

Zastosowanie TZT do opisanie uwarunkowań zachowań tożsamościowych pozwoli poznać zróżnicowane warunki społecznego funkcjonowania w krajach dawnego bloku wschodniego (na Białorusi, na Ukrainie i w Czechach) zarówno w aspekcie historycznym, jak i społeczno-gospodarczym. Wielokulturowość wybranych pograniczy sprawia, że członkowie grup mniejszości narodowych mogą uczestniczyć w życiu wielu grup kulturowych, a warunki, w których przebiega socjalizacja i kulturalizacja sprzyjają kształtowaniu tożsamości wielowymiarowej. Ale bywa też, że młodzi ludzie mogą włączyć się do działań o przetrwanie, odrębność i autonomię własnej grupy mniejszościowej izolując się od Innych.

Konstruując poczynania badawcze korzystałam też z teorii Henri Tajfela, w której autor w znacznym stopniu uwzględnia kontekst społeczny, łączy to, co indywidualne, z tym, co społeczne. Wskazuje także na znaczenie środowiska, w którym kształtuje się tożsamość człowieka pod wpływem nabywanych doświadczeń. Przyjęta Teoria Tożsamości Społecznej Henriego Tajfela systematyzuje obszar badań do 1. indywidualnej koncepcji siebie, 2. identyfikacji z grupą i 3. kategoryzacji społecznej. Dalszego uszczegółowienia dokonałam korzystając z koncepcji tożsamości narodowej Grzegorza Babińskiego. Zaproponowane przez autora trzy komponenty³ wpisują się w teorię H. Tajfela, charakteryzowaną jako teoria poznawczo-motywacyjna, przy czym element wiedzy o sobie zawiera też wiedzę o zachowaniach. Zakładając, że na omawianych pograniczach dochodzi do „podwojenia”, „potrójenia” tożsamości⁴ odwołuję się do wcześniejszych ustaleń G. Babińskiego⁵, T. Lewowickiego⁶, J. Nikitorowicza⁷.

kiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych, redaktor T. Lewowicki, E. Ogródzka-Mazur, Cieszyń 2001, s. 159–165.

³ G. Babiński rozumie tożsamość jako postawę.

⁴ Patrz między innymi: T. Lewowicki, *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych* [w:] *Edukacja a tożsamość etniczna*, redaktor M. M. Urlińska, cyt. wyd., s. 58; A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska, *Dynamika kształtowania się tożsamości młodzieży – ku tożsamości wzbogaconej* [w:] *Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*, redaktor T. Lewowicki, E. Ogródzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta, Cieszyń–Warszawa–Toruń 2009, s. 28–63.

⁵ G. Babiński, *Socjologiczne aspekty tożsamości narodowej* [w:] redaktor Z. Jasiński, A. Kozłowska, *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, cyt. wyd., s. 16–17.

⁶ T. Lewowicki, *Wyznaczniki tożsamości narodowej (wiedza o determinantach tożsamości i zachowań tożsamościowych jako element edukacji)* [w:] redaktor Z. Jasiński, A. Kozłowska, *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, cyt. wyd., s. 36–37; T. Lewowicki, *Wielokulturowość i edukacja*, „Ruch Pedagogiczny” 2010, nr 3–4, s. 17.

⁷ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009, s. 369–370.

WARUNKI SPOŁECZNEGO FUNKCJONOWANIA POLSKIEJ MNIEJSZOŚCI NARODOWEJ NA BIAŁORUSI, UKRAINIE I W CZECHACH

Polacy żyjący poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej – w Europie Środkowo-Wschodniej – są członkami mniejszości narodowych o charakterze autochtonicznym.

Na Białorusi mieszka największe skupisko Polaków poza granicami Polski w Europie. Spis powszechny przeprowadzony w 2009 roku wykazał w tym kraju 294 549 osób⁸ narodowości polskiej, co stanowi 3,1% ogółu mieszkańców⁹. Na Ukrainie mieszka 144 100 osób deklarujących polską narodowość (0,3%), natomiast w Czechach 51 968 osób narodowości polskiej (0,51% ogółu ludności)¹⁰. Położenie społeczno-ekonomiczne osób będących członkami polskiej mniejszości narodowej w wymienionych wyżej krajach nie jest lepsze niż innych grup narodowych, a analiza danych zawartych w spisach powszechnych dotyczących wykształcenia i zatrudnienia Polaków wskazuje, że są grupą mającą niższe wykształcenie niż osoby innych narodowości, zwłaszcza członkowie grupy większościowej. Przekłada się to często na niższe wynagrodzenie i niższy standard życia. W ostatnim dwudziestolecu zmianie – na korzyść – uległ poziom wykształcenia.

Polacy na omawianych terenach mieszkali od dawna, a jako że granice Europy w dwudziestym wieku ulegały częstym zmianom, podobnie często zmieniała się przynależność państwowa jej mieszkańców. Losy historyczne polskiej mniejszości na Białorusi, Ukrainie i w Czechach są złożone i cechuje je niezwykle dramatyzm.

Najstarsze pokolenia Polaków pamiętają prześladowania i represje kierowane przeciwko grupie polskiej i zmierzające do wykorzenienia polskości. Polityka narodowościowa w omawianych krajach zakładała zasymilowanie Polaków, w tym celu znacznie ograniczono możliwości nauczania języka polskiego¹¹. Prześlado-

⁸ Biuletyny Statystyczne Spisu Powszechnego 2009 roku. Narodowy Komitet Statystyczny Republiki Białoruś, <http://belstat.gov.by/homep/ru/perepic/2009/itogi1.php>. Aktualizacja 12.03.2011.

⁹ P. Eberhardt, *Przemiany demograficzno-narodowościowe na Ukrainie 1989–2001*, „Przegląd Wschodni” 2003, t. VIII, z. 3(31), s. 746 i dalsze.

¹⁰ [http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2003127AF/\\$File/41140312.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2003127AF/$File/41140312.pdf). Aktualizacja 29.06.2010.

¹¹ Lata panowania rosyjskiego były bardzo trudne dla Polaków mieszkających na terenach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Represje władz rosyjskich miały na celu wyniszczenie narodu polskiego, a dokonywano tego przede wszystkim uderzając w kulturę polską. W szkołach zakazano nauczania w języku polskim, a w latach 1866–1871 obowiązywał również zakaz posługiwania się językiem polskim w życiu publicznym. Sytuacja Polaków zaczęła się pogarszać po powstaniu listopadowym, a w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XIX wieku dyskryminowanie osób narodowości polskiej przybrało drastyczne formy. Prześladowania nasiliły się jeszcze bardziej po upadku powstania styczniowego. Wśród represji stosowanych przez Rosję carską były kary śmierci, zesłania na katorgę, wcielenie do armii carskiej, zesłania administracyjne na osiedlenie. Zesłania za

wania kontynuowała władza sowiecka w Białoruskiej i Ukraińskiej SRR, która największe zagrożenie dostrzegała w polskiej inteligencji i to w jej kierunku skierowano szczególne represje. Masowe aresztowania i deportacje, zamykanie szkół, likwidacja polskich bibliotek, burzenie i zamykanie kościołów, zakaz kontaktów z rodziną w Polsce. W ten sposób dążono do wyeliminowania nawet samego pojęcia „Polak”. Stałe represje doprowadziły do „zamrożenia” polskiej kultury¹².

W nieznacznie lepszej sytuacji byli Polacy mieszkający w Czechosłowacji. Od czasów powojennych do „aksamitnej rewolucji” na Zaolziu Polacy mogli się organizować i działać aktywnie tylko w obrębie jednej organizacji – Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego, finansowanej i kontrolowanej przez władze komunistyczne. Z powodu sytuacji politycznej, PZKO przez dziesięciolecia zawężał swoją działalność tylko do sfery kulturalno-oświatowej. Działania były skierowane do wewnątrz grupy, a liczne Koła Miejskowe dbały o zacieśnianie więzi społecznych, pielęgnowanie polskości, o dziedzictwo kulturowe grupy.

Od początku lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku na Białorusi i na Ukrainie powoli zaczęło odradzać się życie organizacyjne polskiej mniejszości narodowej, natomiast na Zaolziu polska mniejszość narodowa rozbudowała zaplecze organizacyjne i aktualnie działają tam liczne organizacje społeczno-kulturalne. Dbają one o kreowanie i zaspakajanie potrzeb polskiej społeczności, są miejscem integracji i ekspresji.

Ostoją polskości na omawianych terenach był Kościół, na Białorusi i na Ukrainie – Kościół katolicki, a na Zaolziu orędownikiem polskości od początku kształtowania się świadomości narodowej był – obok Kościoła katolickiego – Kościół ewangelicki.

Kościół przez wieki przyczyniał się do przetrwania wiary, ducha narodowego, oświaty, a przede wszystkim języka polskiego. Odgrywał kluczową rolę w rozwoju i utrzymaniu świadomości narodowej, etnicznej i kulturowej, szczególnie w okresie ateizacji i depolonizacji ludności polskiej¹³. Religia stanowiła

działalność antycarską zapoczątkowały prześladowania Polaków, a także tak zwane przesiedlenia dobrowolne – masowe migracje w głąb Cesarstwa Rosyjskiego, które trwały do końca istnienia Rosji carskiej. Leszek Zasztowt szacuje, że do europejskich części Rosji oraz na Syberię zesłano lub przenieśli się w latach 1862–1869/1871 około 62 tys. osób, czyli ponad dwukrotnie więcej, niż wynikało z publikowanych wcześniej obliczeń historyków rosyjskich doby przedrewolucyjnej. L. Zasztowt, *Zsyłka i przesiedlenia ludności polskiej z zachodnich guberni w głąb Cesarstwa Rosyjskiego po powstaniu styczniowym*, „Przegląd Wschodni” 1998, t. V, z. 2, s. 262.

¹² Szerzej: A. Dworeckow, *Sytuacja Polaków oraz problemy polskiej młodzieży na Białorusi* [w:] *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej*, redaktor Z. J. Winnicki, Wrocław 2005, s. 93–94.

¹³ Patrz między innymi: R. Dzwonkowski SAC, *Kościół katolicki w ZSRR 1917–1939: zarys historii*. Lublin 1997; R. Dzwonkowski SAC, *Mniejszości narodowe a ewangelizacja: Białoruś – Ukraina*. Lublin 2004; I. Kabzińska, *Wśród „kościelnych Polaków”. Wyznaczniki tożsamości etnicznej (narodowej) Polaków na Białorusi*, Warszawa 1999.

dla Polaków mieszkających na Białorusi podstawową siłę i wartość, pomagała im w zachowaniu tożsamości narodowej. Kościół stanowił niekwestionowaną ostoję polskości, był jej „azylem”.

Polska mniejszość narodowa na Białorusi przez dziesiątki lat była pozbawiana większych szans na rozwój własnej oświaty, a różne formy wynaradawiania sprawiły, że obszar ten jest dosyć zaniedbany. Znaczne ograniczenie liczby szkół z polskim językiem nauczania na Ukrainie oraz w Czechach, likwidacja tychże szkół na Białorusi, a także represje stosowane wobec Polaków, doprowadziły do znacznego spadku osób znających język polski i posługujących się nim na co dzień. To z kolei przyczyniło się do zmniejszenia liczby uczniów w szkołach narodowościowych. Sytuacja w omawianych krajach zaczęła zmieniać się po odzyskaniu niepodległości przez Białoruś i Ukrainę oraz po aksamitnej rewolucji w Czechosłowacji.

PRZEMIANY MODELU TOŻSAMOŚCI W SPOŁECZNOŚCIACH WIELOKULTUROWYCH

Czynnikami wzmacniającymi dyskurs tożsamościowy – obok przyśpieszonej indywidualizacji, renesansu etniczności, uznania zasady wielokulturowości – są także zmiany w krajach dawnego bloku socjalistycznego, związane z transformacją ustrojową i przemianami społecznymi oraz tworzenie struktur ponadnarodowych i towarzysząca im wizja stworzenia bardziej jednolitej europejskiej tożsamości¹⁴.

Pojęcie tożsamości ma charakter interdyscyplinarny i jest jedną z podstawowych kategorii w psychologii, socjologii, antropologii, filozofii, a nawet w lingwistyce. W ujęciach socjologicznych tożsamość bywa odnoszona do wzorów zachowań, postaw jednostek będących wynikiem wpływu środowiska społecznego. Pojęcie tożsamości przeszło przemianę statusu teoretycznego, od determinującego wpływu społeczeństwa, stereotypowego wyobrażenia o roli wynikającej z tradycji, terminu akcentującego równość i niezmienność do zdolności wyboru, poczucia władzy i autonomii, akceptacji różnicy, a nawet niejednoznaczności naszego doświadczenia.

Poszukiwanie tożsamości jest najistotniejszym, najtrwalszym i najtrudniejszym zadaniem w rozwoju człowieka, ponieważ sukces bądź niepowodzenie w zbudowaniu jasno określonej tożsamości ma istotne implikacje dla wielu waż-

¹⁴ „Zdaniem jednych zastępująca (czy mająca zastąpić) tożsamości narodowe, zdaniem jeszcze innych – występująca niejako obok tożsamości narodowych”. T. Lewowicki, *Wyznaczniki tożsamości narodowej (wiedza o determinantach tożsamości i zachowań tożsamościowych jako element edukacji)* [w:] *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, redaktor Z. Jasiński, A. Kozłowska, cyt. wyd., s. 36.

nych funkcji psychicznych, takich jak autoregulacja, przetwarzanie informacji odnoszących się do Ja, doświadczanie afektu, wyznaczanie celów, spostrzeganie innych czy też zachowania wobec innych¹⁵. Zygmunt Bauman pisze, że tożsamość jest jedną z „najbardziej uniwersalnych ludzkich potrzeb, potrzeb przynależności lub bycia akceptowanym, potrzeb bezpieczeństwa”¹⁶. Jednak, dociera ona do świadomości wtedy dopiero, gdy pytamy „kim jestem” i „gdzie jest moje miejsce” – a pytamy wówczas, gdy prosta, jednoznaczna i natychmiastowa odpowiedź nie przychodzi łatwo, przysparza kłopotu, wymaga zastanowienia¹⁷. Bez określenia „kim jestem” człowiek nie jest w stanie w pełni funkcjonować w społeczeństwie.

Henri Tajfel proponuje spojrzenie na tożsamość jednostki zarówno z perspektywy społecznej, jak i jednostkowej. Punktem wyjścia prowadzonych rozważań jest założenie, że tożsamość, jej doświadczanie, wysiłek samookreślenia wiąże się z jednej strony, z procesem stawania się i wyboru siebie, a z drugiej wpisaniem w jakiś rodzaj kulturowego porządku, w którym jednostka trwa, a który daje jej poczucie stabilizacji i bezpieczeństwa.

Tożsamość jest budowana na bazie uznania pewnego systemu wartości istotnych dla danej sfery życia społecznego, na przykład rodzinnego, religijnego, etnicznego. Wywodzi się ona z wiedzy na temat własnej grupy (rodzinnej, religijnej, etnicznej), jej historii, roli, powołania. Tożsamości towarzyszy także element samooceny budowanej w kontakcie z inną kulturą, akceptacji własnych norm i wartości. Henri Tajfel rozumie tożsamość społeczną jednostki jako „część posiadanej przez jednostkę koncepcji siebie, która wyrasta z jej wiedzy o uczestnictwie w różnego typu grupach społecznych wraz z wartościującym i emocjonalnym znaczeniem, jakie ma dla niej ta przynależność”¹⁸. Poprzez należenie do różnych grup i kategorii społecznych człowiek kształtuje swoją tożsamość społeczną. H. Tajfel zakłada, że na tożsamość jednostki składa się 1. indywidualna koncepcja siebie (powstaje ona w wyniku percepcji własnej osoby i własnych zachowań), 2. identyfikacja z grupą (definiowanie siebie w terminach przynależności grupowej) oraz 3. kategoryzacja społeczna (akcentuacja, czyli dostrzeganie różnic między „swoimi” i „obcymi”, a także faworyzowanie własnej grupy). Ważnym elementem teorii jest identyfikacja z grupą, czyli definiowanie siebie w terminach przynależności grupowej.

¹⁵ Zob. *Umysł społeczny. Poznawcze i motywacyjne aspekty zachowań interpersonalnych*, redaktor J. P. Forgas, K. D. Williams, L. Wheeler, Tłum. A. Nowak, Gdańsk 2005.

¹⁶ Z. Bauman, *Ziemia, krew, tożsamość*, „Przegląd Polonijny” 1993, nr 4, s. 8.

¹⁷ Z. Bauman, *Tożsamość. Wtedy, teraz, po co?* [w:] *Idee a urządzanie świata społecznego*, redaktor E. Nowicka, M. Chałubiński, Warszawa 1999, s. 43.

¹⁸ H. Tajfel, *Introduction* [w:] *Social Identity and Intergroup Relations*, redaktor H. Tajfel, Cambridge 1982, s. 2. Za: R. Szwed, *Tożsamość a obcość kulturowa. Studium empiryczne na temat związków pomiędzy tożsamością społeczno-kulturalną a stosunkiem do obcych*, Lublin 2003, s. 33.

Funkcjonowanie człowieka, jako członka mniejszości narodowej, wiąże się często z równoczesnym „byciem” w dwóch kodach kulturowych, co sprawia, że „ludzie – jak pisze H. Tajfel – posiadają cały repertuar dyskretnych (to jest oddzielnych) przynależności kategorialnych, których ważność dla pojęcia Ja może być zróżnicowana”¹⁹. Osoba należąca do mniejszości narodowej może należeć do wielu grup mniejszościowych i większościowych, zdobywa w nich doświadczenia społeczne, które wzbogacają jej złożoną tożsamość społeczną, a aktywizowanie określonej tożsamości zależy od układu czynników sytuacyjnych i kontekstowych.

Poczucie tożsamości członka mniejszości narodowej przejawia się w pewnym zespole zachowań, jakie powinien/może spełniać każdy członek mniejszości bez względu na swoje osobiste opinie i poglądy. W procesie socjalizacji i kulturalizacji, jednostki internalizują role społeczne i uczą się je odgrywać, ale również tworzyć i negocjować. W rzeczywistości jednostki pojmują i podejmują role społeczne w trwającym nieprzerwanie procesie interakcji społecznej. Szczególną rolę w procesie realizowania poczucia tożsamości mają osobiste doświadczenia podmiotu.

Tożsamość narodowa nabiera dużego znaczenia zwłaszcza w sytuacji pogranicza, w społeczeństwach wielokulturowych, pluralistycznych. Jednostka, która funkcjonuje w środowisku zróżnicowanym kulturowo, a zwłaszcza będąc członkiem mniejszości narodowej, mocniej – niż członkowie grupy większościowej – akcentuje swoją przynależność narodową, porównując siebie z przedstawicielami narodu, w którym przyszło jej żyć.

Poczucie tożsamości narodowej – zdaniem Tadeusza Lewowickiego²⁰ – tradycyjnie opierało się i opiera między innymi na świadomości biegu i odrębności losów historycznych; odrębności języka, kultury, obyczaju, często religii; swojej genealogii historycznej postrzeganej w kategoriach biologiczno-rasowych, niekiedy cech osobowości; identyfikacji z grupą społeczną i określonym terytorium. Jednak w ostatnich dekadach dostrzega się zjawisko odchodzenia od „własnej”, przypisanej przez grupę, tożsamości i poszukiwanie nowej.

Wśród członków mniejszości narodowych często dochodzi do podwojenia, potrojenia tożsamości, ale nieobce są im też kłopoty z kształtowaniem tożsamości, kryzysy czy moratorium rozwojowe. Sposób realizacji dodatkowego zadania

¹⁹ H. Tajfel, *La categorisation sociale* [w:] *Introduction à la psychologie sociale*, redaktor S. Moscovici, Paris 1972, s. 31. Za: A. Kwiatkowska, *Tożsamość a społeczne kategoryzacje*, Warszawa 1999, s. 86.

²⁰ T. Lewowicki, *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – stałość i zmienność (uwagi końcowe)* [w:] *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży*, redaktor T. Lewowicki, Cieszyn 1994, s. 133.

rozwojowego²¹, które pojawia się przed nastolatkami z grup etnicznych, w duże mierze jest warunkowany polityką mniejszościową państwa.

W społecznościach jednorodnych kulturowo tożsamość może kształtować się w sposób bierny, natomiast w społecznościach zróżnicowanych kulturowo, młody człowiek przynależąc do różnorodnych grup – mniejszościowych i większościowych – musi podjąć wysiłek w celu określenia siebie. Pomocne są agendy socjalizacyjne, łącznie z rodziną, które wprowadzają go w świat kultur/y, a przede wszystkim pomagają budować więzi. „Osadzenie terytorialne z jednej strony może powodować kształtowanie tożsamości zamkniętej (skondensowanej), z drugiej zaś sprzyjać kreowaniu tożsamości wielokulturowej”²². Dwukulturowość – zdaniem G. Babińskiego²³ – może prowadzić do „dwutożsamowości” (na ogół do niej nie prowadzi) lub do wytworzenia się nowej, wewnętrznie w pełni zintegrowanej tożsamości. Natomiast Jerzy Nikitorowicz dopuszcza możliwość istnienia wielu wymiarów tożsamości. Autor zakłada nieustanny proces kształtowania się i funkcjonowania tożsamości w triadzie: tożsamość dziedziczona i nabywana, tożsamość ról i wyzwań, tożsamość odczuwana i realizowana²⁴. Lech Witkowski ujął to w postaci „wektora epistemologicznego”, wyrażającego dominujący kierunek oddziaływań: kompetencja (gotowość i zdolność do pewnych zachowań), koncepcja (umieszczenie siebie w skomplikowanym polu interakcji), kondycja (poczucie wewnętrznej spójności i odrębności, dwukulturowość lub zagubienie, rozszczępienie, marginalizacja)²⁵.

Ludzie, tworząc własną tożsamość, podejmują świadome działania. Mogą oni, asymilując się z większością, trzymać dystans do własnej grupy mniejszościowej, bądź też zbudować dwie tożsamości i funkcjonować równolegle. Mogą też świadomie wybrać wzorce własnej kultury i na ich bazie otwierać się na Innych, budować ową „trzecią wartość”²⁶. W wielokulturowych społeczeństwach w odniesieniu do imigrantów, członków mniejszości narodowych, a także osób

²¹ R. J. Havighurst definiuje zadania rozwojowe jako „zadanie, które pojawia się w pewnym okresie życia jednostki i którego pomyślna realizacja daje jej poczucie zadowolenia z życia i jest warunkiem pomyślniej realizacji następnych zadań, zaś niepowodzenie w jego realizacji prowadzi do poczucia niezadowolenia z życia, do dezaprobaty ze strony otoczenia i do trudności w realizacji następnych zadań”. R. J. Havighurst, *Human development and education*, New York 1953. Za: B. Łapiński, *Stres rodziców związany z socjalizacją dziecka w wieku dorastania – jego determinanty i działania zaradcze*, „Psychologia wychowawcza” 1988, nr 4, s. 390–407.

²² J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, Gdańsk 2005, s. 9.

²³ G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie: etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997, s. 94.

²⁴ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009, s. 378.

²⁵ L. Witkowski, *Tożsamość i zmiana (wstęp do epistemologicznej analizy kontekstów edukacyjnych)*, Toruń 1988, s. 113 i n.

²⁶ Określenie Danuty Mostwin.

żyjących na „marginesie dwóch kultur i dwóch społeczeństw, które nigdy nie przenikają się, ani nie mieszają wzajemnie”²⁷ Jerzy Nikitorowicz wskazał następujące typy tożsamości kulturowej²⁸:

- identyfikację z dwiema i więcej kulturami (bikulturalizm, człowiek pogranicza);
- identyfikację z dominującą kulturą (asymilacja, tożsamość obojętna lub negatywna wobec socjalizacji rodzimej, przeciwstawienie się podstawowym wartościom i dziedzictwu przodków);
- identyfikację z własną grupą mniejszościową (separacja, etnocentryzm, odnalezienie, zrozumienie siebie i swojej kultury);
- brak identyfikacji z którąkolwiek grupą reprezentującą określoną kulturę (marginalizacja, człowiek marginesu w ujęciu Roberta E. Parka).

W literaturze przedmiotu przyjęto za Miltonem Gordonem „możliwość istnienia wielu »warstw tożsamości«, które niejako otaczają osobowość i które nie układają się w osobne, pojedyncze warstwy, ale są ich kombinacjami. Zazwyczaj znaczące elementy stanowią kompleks oznak i symboli, który można nazwać obrazem samego siebie. Z perspektywy innych grup spostrzegane oznaki i symbole są źródłem wnioskowania o ich wartościach. Identyfikacja ze swoją grupą wymaga istnienia innych, obcych grup, w relacji do których ten proces nabiera sensu. Członkostwo jednej grupy nie wyklucza obecności w innej, a fakt identyfikacji z różnymi grupami nie musi prowadzić do dysonansu”²⁹.

Wyniki dotychczasowych badań wskazują, że na terenach pogranicza młodzież przejawia wielowymiarową tożsamość budowaną na bazie tożsamości regionalnej³⁰.

Warto w tym miejscu przypomnieć definicję tożsamości zaproponowaną przez Jerzego Nikitorowicza, który pojmuję ją jako „zbiór charakterystycznych właściwości o różnej jakości układających się w zachodzące na siebie i uzupełniające się wzajemnie płaszczyzny, pomiędzy które wkracza kultura i edukacja w postaci pneumatoforów (wartości, tradycji, norm, prawa, obyczajów, rytuałów itp.), ingerując i przenikając wszystkie płaszczyzny tożsamości i jednocześnie chroniąc ich odrębność przed wstrząsami i konfliktami oraz zapewniając ich

²⁷ R. E. Park, *Human migration and the marginal man*, Za: K. Kwaśniewski, *Zderzenie kultur: tożsamość a aspekty konfliktów i tolerancji*, cyt. wyd., 36.

²⁸ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, cyt. wyd., s. 379.

²⁹ M. Gordon, *Assimilation In American Life. The Role of Race, Religion, and National Origin*, New York 1964, s. 26–27. Za: J. Nikitorowicz, *Młodzież pogranicza kulturowego Polski, Białorusi i Ukrainy wobec integracji europejskiej*, Białystok 2000, s. 59.

³⁰ Szerzej: B. Grabowska, *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczu cieszyńskim w sytuacji zmiany społecznej* [w:] *Z teorii i praktyki edukacji międzykulturowej*, redaktor T. Lewowicki, E. Ogródzka-Mazur, cyt. wyd.

ustawiczne trwanie i rozwój”³¹. Wśród kolejnych płaszczyzn tożsamości autor wymienia tożsamość jednostkową, rodzinną, lokalno-parafialną, regionalną, narodową/państwową, kontynentalną oraz globalną. Świadomość ich istnienia jest „wynikiem kontaktu z inną grupą, sposobem określania samego siebie poprzez przynależność do różnego typu grup społecznych”³².

CHARAKTERYSTYKA BADANEJ GRUPY

Wybierając kraje do przeprowadzenia badań porównawczych kierowałam się autochtonicznym³³ charakterem polskich mniejszości narodowych na Białorusi, Ukrainie i w Czechach. Uwzględniając różny poziom rozwoju szkolnictwa w poszczególnych krajach, do badań wybrałam typ szkół, który funkcjonuje w każdym z nich. Dodatkowym kryterium wyboru był wiek uczniów. Kierowałam się tezą Erika H. Eriksona³⁴, że tożsamość człowieka kształtuje się przez całe życie, jednak okresem najważniejszym, przełomowym jest wiek dojrzewania. Zatem badania przeprowadziłam w grupie uczniów szkół średnich. Uwzględniając różny poziom organizacji i funkcjonowania szkół w Czechach, na Białorusi i na Ukrainie do badań wybrałam szkoły średnie z polskim językiem nauczania. Funkcjonują one w państwowych systemach szkolnych i podlegają władzom oświatowym w danym kraju, a młodzież ucząca się w tych szkołach jest „aktywna w zakresie kultury i edukacji etnicznej”³⁵.

Badania właściwe zostały przeprowadzone w roku szkolnym 2010/2011 wśród uczniów szkół średnich uczących się w szkołach z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej (w lutym 2011 roku), Republice Białorusi (w listopadzie 2010 roku) i na Ukrainie (w grudniu 2010 roku). Badania przeprowadziłam w ramach projektu badawczego habilitacyjnego „Poczucie tożsamości młodzieży i jego uwarunkowania (studium polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu w perspektywie porównawczej)”, nr 3243/B/H03/2010/39.

Badania z zastosowaniem ankiety audytoryjnej przeprowadziłam w szkołach średnich z polskim językiem nauczania na Białorusi – w Grodnie i w Wołkowysku, na Ukrainie – we Lwowie i w Mościskach, w Czechach – w Czeskim

³¹ J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, cyt. wyd., 83.

³² J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, cyt. wyd., s. 70.

³³ Polacy na terenie dzisiejszej Białorusi Ukrainy i Czech mieszkali od pokoleń i to „granice je przekroczyły”. G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie: etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997, s. 22.

³⁴ E. H. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Tłum. P. Hejmej. Poznań 2000.

³⁵ Określenie Mirosława Sobeckiego.

Cieszynie. Na Białorusi w badaniach uczestniczyło 122³⁶ uczniów (na ogółem 133 uczących się w szkołach średnich), w tym 79 uczniów ze Szkoły Średniej nr 36 z Polskim Językiem Nauczania w Grodnie i 43 uczniów ze Szkoły Średniej nr 8 z Polskim Językiem Nauczania w Wołkowysku. Na Ukrainie w badaniach uczestniczyło 101 uczniów (na ogółem 247 uczących się w szkołach średnich³⁷), w tym 46 uczniów ze Szkoły Średniej Ogólnokształcącej im. Marii Magdaleny we Lwowie oraz 55 uczniów ze szkoły Średniej nr 3 w Mościskach. Ogółem w badaniach w Czechach wzięło udział 264 uczniów (na ogółem 382 uczniów), wszyscy z Gimnazjum z Polskim Językiem Nauczania w Czeskim Cieszynie.

POCZUCIE TOŻSAMOŚCI MŁODZIEŻY – CZŁONKÓW MNIEJSZOŚCI NARODOWEJ

Poczucie tożsamości człowieka ujawnia się w jego codziennych zachowaniach. Dynamika życia społecznego sprawia, że zmianie ulega sposób postrzegania siebie i swojego miejsca w świecie. Obok zachowań pozwalających identyfikować tożsamość narodową, dostrzegane są zachowania świadczące o tożsamości ponadnarodowej, ale też o tożsamości regionalnej czy wreszcie poczuciu zagubienia związanym z trudnościami identyfikacyjnymi. Badając poczucie tożsamości członków mniejszości narodowej należy między innymi poznać miejsce samoidentyfikacji narodowej.

SAMOOKREŚLENIE NARODOWE

Współczesny wielokulturowy świat, a zwłaszcza pogranicza kulturowe, to miejsce rozwoju człowieka, kształtowania się jego tożsamości. W procesie kulturalizacji dochodzi do przyswojenia kultury narodowej. Jak zauważa Antonina Kłoskowska, „uczestnictwo w narodowej wspólnotie nie pochłania i nie wyczerpuje całego człowieka”³⁸. Identyfikacja narodowa jest wyrazem świadomości związku z ojczyzną. Socjalizacja młodego człowieka, będącego członkiem mniejszości narodowej, związana jest z jego uczestnictwem i zdobywaniem doświadczeń w wielu wspólnotach i grupach. Prowadzi to do powstania więzi z wieloma społecznościami i grupami. Ich efektem jest identyfikacja wielowymiarowa.

³⁶ Podaję liczbę osób, które wypełniły ankiety zakwalifikowane do dalszych obliczeń. Część ankiet odrzuciłam ze względu na pominięcie licznych pytań.

³⁷ Podczas pobytu na Ukrainie, z uwagi na epidemię grypy, szkoła im. M. Konopnickiej została zamknięta w związku z ogłoszoną kwarantanną.

³⁸ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, s. 103.

Czynnikami ułatwiającymi identyfikację jest używanie wspólnego języka przez wszystkich członków grupy, wspólnota dziejowa, nazwa grupy, a także powiązanie z konkretnym terytorium uważanym przez członków grupy za własne.

Jednym z głównych elementów tożsamości jest identyfikacja z terytorium. Jest ona zarazem wyrazem identyfikacji z określonymi grupami społecznymi i narodami.

Ważne miejsce w całościowej tożsamości człowieka zajmuje identyfikacja z miejscem zamieszkania, z regionem. Na bazie tożsamości regionalnej budowane są kolejne płaszczyzny identyfikacji człowieka – tożsamość narodowa/państwowa, kontynentalna oraz globalna³⁹.

Tabela 1. Poczucie identyfikacji terytorialnej badanych uczniów z Białorusi, Ukrainy i z Czech (dane podano w procentach)

KATEGORIE	CZUJĘ SIĘ MIESZKAŃCEM SWOJEJ MIEJSCOWOŚCI	CZUJĘ SIĘ MIESZKAŃCEM REGIONU	CZUJĘ SIĘ POLAKIEM	CZUJĘ SIĘ BIAŁORUSINEM/ UKRAIŃCEM/ CZECHEM	CZUJĘ SIĘ EUROPEJCZYKIEM	CZUJĘ SIĘ OBYWATELEM ŚWIATA
Białoruś N=121	86,0	82,6	86,8	37,2	58,7	59,5
Ukraina N=101	87,1	90,1	78,2	44,6	64,4	71,3
Czechy N=264	94,3	93,9	69,3	41,7	84,1	87,1

Źródło: badania własne autorki.

Kolejne identyfikacje nie oznaczają, że jednostka zatracą swą tożsamość regionalną i narodową, wręcz przeciwnie, jednostka ma możliwość wzbogacania jej, bo zwiększa się wybór elementów, które człowiek może włączyć do swej tożsamości pojmowanej jako suma wszystkich identyfikacji.

Dane zawarte w tabeli 1. pozwalają zauważyć, że uczniowie najczęściej określają siebie w płaszczyźnie lokalnej i regionalnej. Równie częste są deklaracje bycia Polakiem, aczkolwiek w Czechach są to dane (69,3%) poniżej średniej oczekiwanej (78,4%). Uczniowie ze szkół z polskim językiem nauczania naj-

³⁹ Tożsamość globalna jest postrzegana jako „tożsamość w permanentnym kryzysie, gnana przemianami rzeczywistości dokonującymi się na pograniczu kultur: na styku tradycji z nowością, historii z perspektywą, intelektualnego getta konserwatystów z multimedialnym targowiskiem umysłów będących we władaniu pokolenia gików i użytkowników Internetu”. P. Grzybowski, *Tożsamość globalna – kłopoty z poszukiwaniem siebie* [w:] *Tożsamość osobowa a tożsamości społeczne*, redaktor T. Bajkowski, K. Sawicki, Białystok 2001, s. 40.

rzadziej deklarują się jako członkowie grupy większościowej. Różnica między deklaracją bycia członkiem grupy większościowej a pozostałymi płaszczyznami jest istotna statystycznie, bowiem te wybory są dużo poniżej średniej oczekiwanej. Dla uczniów z Białorusi podstawowym samookreśleniem jest polska identyfikacja narodowa. Na Ukrainie prawie połowa badanych uczniów wymieniła wśród deklarowanych identyfikacji wymiar państwowy/obywatelski.

Uczniowie najczęściej deklarowali poczucie tożsamości w więcej niż jednej płaszczyźnie (tabela 2.).

Badani uczniowie mieli możliwość wyboru wielu płaszczyzn. Na Białorusi tylko dwie osoby podały określenia w jednej płaszczyźnie, a powyżej średniej oczekiwanej są deklaracje w trzech, czterech i pięciu płaszczyznach. Na Ukrainie badani najczęściej deklarowali identyfikacje w czterech i pięciu wymiarach. Uczniowie określali siebie jako mieszkańca swojej miejscowości, mieszkańca regionu, Polaka, Europejczyka i Obywatela świata. Określenie siebie w pięciu płaszczyznach zadeklarowało 35,8% badanych uczniów na Białorusi, 38,6% na Ukrainie, a 39,0% w Czechach.

Tabela 2. Analiza wyborów wielowymiarowych płaszczyzn poczucia identyfikacji terytorialnej badanych uczniów z Białorusi, Ukrainy i z Czech (dane podano w procentach)

KATEGORIE	1. WYMIAR	2. WYMIARY	3. WYMIARY	4. WYMIARY	5. WYMIARÓW	6. WYMIARÓW
Białoruś N=120	1,7	6,7	21,7	25,0	35,8	9,1
Ukraina N=101	2,0	8,9	10,9	23,8	38,6	15,8
Czechy N=264	0	3,0	9,5	25,0	39,0	23,5

Źródło: badania własne autorki.

Na Zaolziu powyżej średniej oczekiwanej były deklaracje w czterech, pięciu i sześciu wymiarach. Najrzadsze były wybory z płaszczyzną narodową czeską i jest to różnica istotna statystycznie. Nikt nie określił się w jednym wymiarze, a tylko 3% w dwóch.

Współczesna młodzież, członkowie polskiej mniejszości narodowej budują swoją tożsamość w procesie kulturalizacji jednocześnie do kultury polskiej i większościowej, a efektem dwukulturowości jest tożsamość wielowymiarowa, bo dopełniona o płaszczyznę lokalną i regionalną, a często także przez wymiar europejski i globalny. Funkcjonowanie Białorusi poza strukturami Unii Europejskiej znajduje odzwierciedlenie w rzadszych wyborach tych płaszczyzn.

KRYTERIA BYCIA POLAKIEM

Kwestią związaną z identyfikacją społeczną są kryteria polskiej narodowości. W pytaniu półotwartym wymieniono osiem kategorii, a badani mogli podaną listę uzupełnić własnymi propozycjami, jednak w odpowiedziach skupili się na tych podanych. Wśród nich znalazły się kategorie, które za Stanisławem Ossowskim⁴⁰ możemy nazwać substancjalnymi i konwencjonalnymi. Do pierwszej grupy zaliczymy te, które są niejako niezależne od woli człowieka: posiadanie przodków i urodzenie się w Polsce. Kryteria te są w wielu krajach uwzględniane przy ubieganiu się o nadanie obywatelstwa (prawo krwi – *ius sanguinis*⁴¹ i prawo ziemi – *ius soli*⁴²).

Tabela 3. Kryteria bycia Polakiem (dane podano w procentach)

KATEGORIE	CZUĆ SIĘ POLAKIEM/ POLKĄ	MIEĆ POLSKICH PRZODKÓW	ZNAĆ POLSKĄ HISTORIĘ I KULTURĘ	POSŁUGIWAĆ SIĘ JĘZYKIEM POLSKIM	BYĆ KATOLIKIEM	BYĆ URODZONYM W POLSCE	MIESZKAĆ W POLSCE	MIEĆ POLSKIE OBYWATELSTWO
Białoruś N=121	86,0	82,6	81,8	81,8	66,1	47,1	37,2	29,8
Ukraina N=101	81,2	75,2	73,3	80,2	57,4	37,6	34,7	45,5
Czechy N=261	90,8	51,7	64,4	80,1	9,2	39,5	20,3	42,1

Źródło: badania własne autorki.

Uczniowie zapewne podzielają pogląd, że tożsamość narodowa jest wynikiem kulturowej „poliwalencji”, przenikania się i twórczej „wymiany darów” między kulturą polską a innymi kulturami narodowymi i lokalnymi; wymiany, która czyni kulturę narodową otwartą i zdolną do wprowadzania w wartości uniwersalne⁴³.

⁴⁰ S. Ossowski, *Wież społeczna i dziedzictwo krwi*, Tom II. Warszawa 1966.

⁴¹ Prawo ziemi jest uwzględniane przy nadaniu obywatelstwa między innymi w Argentynie, Brazylii, Kanadzie i w Stanach Zjednoczonych.

⁴² Obowiązuje między innymi we wszystkich krajach Unii Europejskiej.

⁴³ Szerzej: S. Sowiński, *Europa narodów, ale jakich? Naród w dyskusji o integracji Polski z Unią Europejską*, http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/1-2002_Sowinski.pdf. Aktualizacja 27.08.2011.

Dla uczniów ze szkół z polskim językiem nauczania ważniejsze są kryteria konwencjonalne – poczucie bycia Polakiem, znajomość polskiej historii i kultury oraz posługiwanie się językiem polskim, niż substancjalne.

Dla badanych z Białorusi i z Ukrainy ważne jest pokrewieństwo, ale nie świadczy to – moim zdaniem – o tendencji do ekskluzywizmu grupy narodowej czy dążeniu do zamykania granic grupy. Wyniki badań prowadzonych przez Ewę Nowicką wskazują, że „posiadanie rodziny w Polsce jest często źródłem klasyfikowania człowieka jako Polaka lub »prawdziwego Polaka«”⁴⁴. Uczniowie wiedzą również doskonale, że posiadanie polskich przodków jest wymagane przy staraniu się o Kartę Polaka.

Kryterium różniącym odpowiedzi uczniów z Białorusi, Ukrainy oraz z Czech jest kryterium religijne. Jak pisałam już wcześniej, na Zaolziu polskość nie jest kojarzona z wyznaniem katolickim. Zupełnie inny pogląd ma młodzież z Białorusi i z Ukrainy. To często w kościele katolickim uczyli się języka polskiego, poznawali polską kulturę, a wyznanie katolickie przez stulecia na tych terenach służyło podziałom narodowym.

Najmniej istotnym kryterium dla młodych z Białorusi jest posiadanie polskiego obywatelstwa. Zgodnie z prawem wewnętrznym Republiki Białoruś, *„Obywatel Republiki Białoruś nie może być jednocześnie obywatelem innego państwa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych w niniejszej Ustawie”*⁴⁵. Inaczej sytuacja wygląda w Czechach⁴⁶, możliwość posiadania podwójnego obywatelstwa lub polskiego obywatelstwa sprawia, że uczniowie wyżej cenią to kryterium niż ich koledzy z Białorusi. Ukraina jest państwem, w którym obowiązuje zasada jednego obywatelstwa⁴⁷.

JĘZYK OJCZYSTY

Jednym z zagadnień jest deklarowany przez uczniów język ojczysty. Życie w środowisku wielokulturowym, a także bycie członkiem mniejszości narodowej sprawia, że socjalizacja młodych ludzi przebiegała w więcej niż jednym języku i nie zawsze z rodzicami uczniowie porozumiewają się po polsku. Bywa, że język macierzysty nie jest deklarowanym językiem ojczystym. Średnie pokolenie

⁴⁴ E. Nowicka, *Polacy czy cudzoziemcy? Polacy za wschodnią granicą*, Kraków 2000, s. 48.

⁴⁵ O Obywatelstwie Republiki Białoruś. Ustawa Republiki Białoruś z dnia 18 października 1991 r. Nr 1181–XII. (Biuletyn Rady Najwyższej Republiki Białoruś, 1991 r., Nr 32, art. 581), http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=b_uw2. Aktualizacja 27.08.2011.

⁴⁶ Ustawa Czeskiej Rady Narodowej z dnia 29 grudnia 1992 r. o nabywaniu i utracie obywatelstwa Republiki Czeskiej. „Sbírka Zákonů České Republiky” nr 40/1993 w brzmieniu późniejszych przepisów, <http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=czech05>. Aktualizacja 27.08.2011.

⁴⁷ Konstytucja Ukrainy przyjęta na V Sesji Rady Najwyższej Ukrainy 28 czerwca 1996 roku, http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=u_uw1. Aktualizacja 27.08.2011.

Polaków, mieszkających zwłaszcza na Białorusi, często nie zna języka polskiego. W tym kraju doszło do zerwania ciągłości transmisji kultury polskiej w nurcie oficjalnym.

Przedstawienie wyników badań wymaga choćby krótkiego wprowadzenia w sytuację językową polskich mniejszości narodowych w omawianych krajach.

Na Białorusi 16,5% Polaków w 1999 roku uważało język polski za język ojczysty, natomiast dziesięć lat później już tylko 5,4%, a korzystało z niego w sytuacjach codziennych 4,7%⁴⁸ i odpowiednio 1,3%.

Na Ukrainie większość Polaków (71%) wskazuje język ukraiński jako ojczysty, język rosyjski 15,6%, a dla 12,9% językiem ojczystym⁴⁹ pozostał język polski⁵⁰.

W Czechach 86,25% (44 825 osób) podało język polski jako język ojczysty⁵¹.

Na Ukrainie, podobnie jak na Białorusi, nie jest możliwe określanie narodowości Polaka poprzez język, jaki zna i jakim się posługuje. Język jest ważnym wskaźnikiem narodowości, ale – jak widzimy na przykładzie omawianych terenów – z pewnością nie jest wskaźnikiem najważniejszym.

Obecna sytuacja językowa na Białorusi i na Ukrainie jest lepiej rozumiana w kontekście omówionego wcześniej obszaru uwarunkowań historycznych, represji stosowanych wobec polskiej grupy narodowej. Represje rozpoczęły się w okresie caratu, począwszy od roku 1832⁵², trwały – z różnym nasileniem – do lat 50. dwudziestego wieku⁵³ i były wzmacniane przez rusyfikację w okresie komunizmu. Uwarunkowania historyczne i geopolityczne pozwalają lepiej zrozumieć różnice w poziomie znajomości języka polskiego i świadomości językowej Polaków. Drastyczny spadek liczby osób znających język polski w grupie polskiej mniejszości narodowej na Białorusi i na Ukrainie jest wynikiem przymusowej asymilacji, rusyfikacji, ale także pozbawienia praw przysługujących mniejszościom narodowym. Mimo dążenia władz radzieckich do wynarodowienia Polaków poprzez rusyfikację i ateizację, przy jednoczesnym zapomnieniu przez

⁴⁸ A. Dworeckow, *Sytuacja Polaków oraz problemy polskiej młodzieży na Białorusi* [w:] *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej*, redaktor Z. J. Winnicki, cyt. wyd., s. 93.

⁴⁹ Zdaniem Ewy Dziegiel, „deklarowanie języka ukraińskiego jako ojczystego nie wyklucza posługiwania się również językiem polskim. E. Dziegiel, *Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich*, Warszawa 2003, s. 35.

⁵⁰ Szerzej: P. Eberhardt, *Przemiany demograficzno-narodowościowe na Ukrainie 1989–2001*, „Przegląd Wschodni” 2003, t. VIII, z. 3(31), s. 752–753.

⁵¹ [http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2002F0762/\\$File/Kapitola5.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2002F0762/$File/Kapitola5.pdf). Aktualizacja 29.06.2010.

⁵² D. Beauvois, *Polacy na Ukrainie 1831–1863. Szlachta polaka na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie*, tłum. E. i K. Rutkowsy, Paryż 1987.

⁵³ Trudnym zabiegiem jest określenie daty końca represji, bowiem odmawianie praw należnych mniejszości narodowej również możemy uznać za formę represji.

Macierz i odcięciu od polskiej kultury, polska mniejszość narodowa jest nadal liczna i w latach dziewięćdziesiątych XX wieku nastąpiło jej odrodzenie. Zaowocowało to między innymi zwiększeniem liczby osób znających język polski.

Na Białorusi i na Ukrainie często dorośli – korzystając z organizowanych kursów językowych przez polskie organizacje mniejszościowe – uczą się języka polskiego. Rozwój oświaty etnicznej zaowocował zwiększoną znajomością języka polskiego wśród młodego pokolenia Polaków. Dla zdecydowanej większości młodych Polaków mieszkających na Ukrainie język polski jest językiem ojczystym, a 27,9% uczniów zadeklarowało dwa języki ojczyste. Na Białorusi 86,8% uczniów deklaroowało polską tożsamość narodową i tylko nieznacznie mniej (76,9%) uważa język polski za swój ojczysty (tabela 4.). Deklaracje języka większościowego jako ojczystego są poniżej średniej oczekiwanej.

Tabela 4. Deklarowany język ojczysty badanych uczniów z Białorusi, Ukrainy i z Czech (dane podano w procentach)

KATEGORIE	JĘZYK ROSYJSKI	JĘZYK BIAŁORUSKI	JĘZYK POLSKI	GWARA	JĘZYK CZESKI	JĘZYK UKRAIŃSKI	INNY JĘZYK
Białoruś N=117	39,3	23,1	76,9	–	–	–	2,6
Ukraina N=86	–	–	86	–	–	27,9	–
Czechy N=229	–	–	50,2	45,4	20,1	–	0,4

Źródło: badania własne autorki.

Na Zaolziu tylko dla połowy badanych język polski jest językiem ojczystym, a dla 45% rolę taką pełni gwara zachodniocieszyńska.

Należy zauważyć, że deklaracje dotyczące języka ojczystego nie były jednowymiarowe. Uczniowie często deklarowali więcej niż jeden język ojczysty. Może to być wyrazem zintegrowanej tożsamości wielowymiarowej, co przejawia się nie tylko w identyfikacji terytorialnej, ale również w deklaracji języka ojczystego.

PODSUMOWANIE

Polityka etniczno-narodowa państw, w których żyją mniejszości narodowe, zmierza do wykształcenia wśród obywateli – członków owych mniejszości – lojalnej postawy obywatelskiej. Znajduje to odzwierciedlenie w stosunkach etnicz-

nych panujących w danym środowisku, typie kulturalizacji szkolnej, a na poziomie jednostek – w ich poczuciu tożsamości. W omawianych krajach, bez względu na zakres swobody funkcjonowania polskiej mniejszości, uczniowie deklarują tożsamości wielowymiarowe, najczęściej narodową polską, na bazie tożsamości lokalnej i regionalnej.

Uczniowie z Zaolzia ograniczyli poczucie związku z polską kulturą narodową do swojej małej ojczyzny. Znajduje to wyraz w miejscu identyfikacji lokalnej i regionalnej, uznaniu gwary jako języka ojczystego i innych nie omawianych w tym artykule czynnikach.

Identyfikacja narodowa – jak zauważa Antonina Kłoskowska – stanowi część i czynnik globalnej osobowości i tożsamości, która jest całością i jedną, ale złożoną z wielości, zmienną i czasem pełną napięcie⁵⁴. Pomocne w rozładowaniu napięcia mogą być różnorodne agendy socjalizacyjne, zwłaszcza szkoła.

Podjmując tę problematykę w aspekcie pedagogicznym ważne jest, aby jednostka potrafiła wzbogacać swoją tożsamość, umiejętnie korzystać z ofert, które stwarza dzisiejsze globalne społeczeństwo. Wyposażenie człowieka w kompetencje pozwalające na świadome konstruowanie tożsamości w dobie płynnej nowoczesności⁵⁵ to zadanie dla edukacji w XXI wieku. Sprostać mu może edukacja międzykulturowa, która wskazuje, jak rozwijać globalną świadomość i czerpać korzyści z życia w społeczeństwie kulturowo zróżnicowanym, życia, które stało się współcześnie faktem niezaprzeczalnym, przed którym nie ma ucieczki.

⁵⁴ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, cyt. wyd., s. 112.

⁵⁵ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Tłum. T. Kunz. Kraków 2006.